

Al-Mustafa International University

مجتمع آموزشی عالی مذاهب
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و
اصول

عنوان پایان نامه

شرایط و ضوابط مقاصد شریعت در
استنباط حکم شرعی از منظر مذاهب
خمسه

استاد راهنما: دکتر هدایت حسین "محصلی"

استاد مشاور: ایجاد "حسین"

دانش پژوه: بهادر "نوری"

کد تحصیلی: ۱۱۵۱۲۵۳۴

سال تحصیلی: (۷/۲۱) ۱۳۹۹/۱۴۰۰

دسترس

مسئولیت نقل مطالب

- مسئولیت این نوشتار به دوش نگارنده بوده و جامعة المصطفی العالمية در قبال آن هیچ مسئولیتی ندارد.

- استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع ایرادی ندارد، اما چاپ و نشر آن در داخل جمهوری اسلامی ایران، بدون اجازهی جامعة المصطفی العالمية ممنوع بوده و نقض قانون حمایت از حقوق مؤلفان، قلمداد می‌گردد.

تقديم به:

به الگوی بشریت خاتم الانبیاء محمد بن عبدالله (صلی الله علیه و آله و سلم)، اصحاب کرام (رضی الله عنهم اجمعین)، تابعین، تبع تابعین، امامان مذاهب و مجتهدین کرام (رحمهم الله).

تقدیم به:

به دو فرشته مبارک و میمون کره زمین (پدر و مادر) که در آغوش پر مهر و مودت، تیرگی‌ها را از جان و دلم ربودند و گرمایی خوشحالی بخش و روح افزا نصیب من نمودند.

تقدیم به:

از همسر عزیزم، به آنکه سایه بان عشق و آرامش، تکیه‌گاه امن و آسایش، برترین آموزگار خوشبین و امید من در دوران تحصیل بود، تشکر و قدردانی می‌نمایم به پاس محبت و زحمات بی دریغش.

تقدیم به:

به فرزند دلبندم ابوبکر جان "نوری" امیدبخش جانم که آسایش او آرامش من است، که کودکی گمشده‌ام را در چهره‌ی معصومش پیدا کردم.

سپاس نامه

نخست سپاس بی پایان دارم از درگاه ایزد متعال که توفیق تدوین و نگارش این پایان نامه را برای بنده ارزانی نمود.
در گام دوم: از ریاست محترم جامعه المصطفی العالمیه واحد گرگان، معاونین محترم و مدیر مدبر گروه فقه و اصول که این پایان نامه با زمینه سازی و فرصت بخشی آنان به رشته تحریر درآمد، یک جهان سپاس گذارم.

همچنین سپاس گذاری ویژه دارم از استاد گران مہرم جناب دکتر هدایت حسین "محصلی" از بابت راهنمایی ها و توصیه های ارزشمند ایشان در زمینه نگارش و نقل مطالب، آرزومندم که در تمام عرصه های زندگی شان موفق و مؤید باشند.

جا دارد که از سایر اساتید، مسئولان اداری، کتابخانه و دوستانی که بابت تدوین این پژوهش کمک و مساعدت نمودند، کمال تشکری و قدردانی خود را ابراز نمایم.

چکیده

امروزه یکی از دغدغه‌ها و پرسش‌های اصلی و بنیادین عصر ما، پرسش از روش استنباط حکم شرعی با رویکرد مقاصدی است. سخن و پرسش بنیادین این است: آیا شارع در فرامین و احکام خود از اغراض و مقاصدی که برای عقل و خرد انسانی قابل فهم باشد، پیروی می‌کند؟ شرایط و ضوابط کشف مقاصد چیست؟ و کشف مقاصد بر چی مکانیزم استوار است؟

در این پایان‌نامه، به «شرایط و ضوابط مقاصد شریعت در استنباط حکم شرعی» با رویکرد اصولی و روش توصیفی-تحلیلی در سه محور: ماهیت و چیستی مقاصد شریعت و اقسام آن؛ شرایط و ضوابط مقاصد شریعت و تطبیقات مقاصد شریعت، از دیدگاه مذاهب خمس پرداخته شده است، که مبنای دانش مقاصد شریعت بر این است که خداوند به چیزی فرمان یا از چیزی باز نداشته، مگر اینکه مقصدی در ورای آن وجود دارد. منظور از مقاصد شریعت، مقصد شارع از تشریح احکام اعتباری و عملی است. شریعت اسلام هدفمند و احکام آن دارای مقاصد و علل است. اصطلاح مقاصد شریعت در میان اندیشمندان اهل سنت رایج و کتاب‌های از گذشته تاکنون، در مورد آن دانش نوشته شده است. ولی در میان اندیشمندان شیعه به دلیل نوع منابع و ساختار اجتهاد و نیز شرایط تاریخی کم‌تر دیده می‌شود و بیش‌تر اصطلاح حکمت و علل بکار رفته است. مقاصد شریعت و نصوص مبین آن در فقه امامیه نمی‌تواند به عنوان یک منبع مستقل حکم شرعی قرار گیرد و بیش‌تر نقش تفسیر نصوص شرعی را دارد. اما علمای اهل سنت (به جز ظاهریه) مقاصد شریعت و مصلحت را در قالب قیاس، مصالح مرسله، استحسان و سد درائع به عنوان منبع مستقل حکم شرعی به کار می‌گیرند.

مقاصد شریعت، پاسخ‌گو به حس کنجکاوی که در سرشت بشر به ودیعه گذاشته شده است، می‌باشد؛ زیرا دیدگاه مقاصدی توجه انسان‌ها را به دین جلب می‌کند و خواهان جلب مصلحت و دفع مفسده است و چنین اصلی در نهاد هر انسانی قرار دارد و انسان با خرد، کسی است، که جلب‌کننده‌ی مصلحت و دفع‌کننده‌ی مضرّت باشد.

هدف اصلی در این پایان‌نامه بیان شرایط و ضوابط مقاصد شریعت و نقش آن در استنباط احکام است. این تحقیق، با روش توصیفی-تحلیلی سامان یافته، که یافته‌های بنیادین در حوزه مقاصد را از آثار پرشمار و متنوع آنان، مانند کتاب، پایان‌نامه، مقاله و نرم افزارها استخراج و به صورت تطبیقی از منظر اندیشمندان اهل سنت و امامیه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است، که حاصل یافته‌های این پایان‌نامه عبارتند از:

۱. مقاصد شریعت با عناوین گوناگون، مانند حکمت، تشریح، علل الشرایع... کانون توجه عالمان و امامان مذاهب اسلامی بوده است.

۲. امروزه بدلیل ناتوانی مکانیزم فهم سنتی شریعت در رفع نیازمندی‌های جدید زمانه، مصلحان را بر انگیخت تا به جستجوی راه‌های خروج از این مشکل بیاورند، از این رو، به رهیافت مقاصدی در شریعت به استنباط حکم شرعی روی آوردند.

۳. با بیان شرایط و ضوابط مقاصد شریعت، از بی‌نظمی در استنباط حکم شرعی جلوگیری کرده و آن را سامان مند نموده است.

۴. سرانجام به تطبیق مقاصد شریعت در آموزهای فقهی مذاهب اسلامی در حوزه‌های مختلف آن، مثل عبادات، معاملات، عقوبات، سیاست شرعی و ... پرداخته است.

واژگان کلیدی:

مقاصد، شرایط، ضوابط، استنباط، حکم شرعی، مقاصد شریعت.

۱۰. ۱. مناظ ۱۹
- ۱-۱۰. ۱. تحقیق مناظ ۲۰
- ۲-۱۰. ۲. تنقیح مناظ ۲۰
- ۳-۱۰. ۳. تخریج مناظ ۲۱

فصل دوم: ماهیت و حقیقت مقاصد شریعت و اقسام آن

نوشتار اول: ماهیت و حقیقت مقاصد شریعت

۲۵.....

۱. تعریف مقاصد شریعت

.....

.....

..... ۲۵.....

۱-۱. تعریف مقاصد شریعت از دیدگاه علمای متقدمین ۲۵

۲-۱. تعریف مقاصد شریعت از دیدگاه علمای معاصر ۲۷

۲. فواید دانش مقاصد شریعت

.....

.....

..... ۲۹..

۱-۲. فوایدی برای مجتهد ۲۹

۲-۲. فوایدی که بر می‌گردد به مکلف ۲۹

۳. ارتباط و علاقه مقاصد شریعت با مصلحت

.....

..... ۳۰...

۴. منابع مقاصد شریعت

.....

..... ۳۰.....

۱-۴. نص ۳۱

۱-۴-۱. کتاب (قرآن کریم) ۳۱

۲-۴-۱. سنت ۳۳

۳-۴-۱. اجماع ۳۵

۴-۴-۱. سخنان صحابه، علمای سلف و خلف ۳۵

۲-۴. غیر نص ۳۷

۳۷..... ۴-۲-۱. عقل

۳۸..... ۴-۲-۲. واقعیت خارجی

۵. جایگاه و اهمیت مقاصد شریعت

.....
..... ۳۸

۳۸..... الف) اهمیت مقاصد شرعی

۴۰..... ب. اهمیت مقاصد شرعی به مبلغ

۴۱..... ج. اهمیت مقاصد برای مجتهد و فقیه

۴۱..... ۱. فهم و تفسیر نصوص شرعی و شناخت دلالت آن‌ها

۴۲..... ۲. ترجیح میان ادله متعارضه و توفیق میان آن‌ها

۴۳..... ۳. رجوع به مقاصد شریعی در نبود نص در مسایل مستحدثه

۶. راه‌های کشف مقاصد شریعت

.....
..... ۴۴

۴۴..... ۱-۶. شناخت قواعد زبان عربی

۴۴..... ۲-۶. شناخت علل امر و نهی

۴۵..... ۳-۶. شناخت مقاصد اساسی از مقاصد تبعی

۴۵..... ۴-۶. استقراء

۴۶..... ۵-۶. سکوت شارع

نوشتار دوم: اقسام مقاصد شریعت

..... ۴۷

۱. اقسام مقاصد به اعتبار صدور

.....
..... ۴۷

۴۸..... الف) مقاصد شارع

۴۸..... ب) مقاصد مکلف

۲. اقسام مقاصد به اعتبار پیامدهای آن در جامعه

.....
..... ۴۹

۴۹..... ۱-۲. ضروریات

۵۲..... ۲-۲. حاجیات

۵۲..... ۳-۲. تحسینات

۳. مقاصد به اعتبار قصد

.....
.....
..... ۵۳.....

۵۳..... ۱-۳. مقاصد اصلی

۵۴..... ۱-۱-۳. ضروریات عینی

۵۴..... ۲-۱-۳. ضروریات کفایی

۵۴..... ۲-۳. مقاصد تبعی

۴. انواع مقاصد به اعتبار شرعی و عدم آن

.....
..... ۵۵.....

۵۵..... ۱-۴. مقاصد ملغا

۵۶..... ۲-۴. مقاصد معتبر

۵۷..... ۳-۴. مقاصد مرسله

۵. مقاصد شریعت به اعتبار حکم

.....
.....
..... ۵۸.....

۵۸..... ۱-۵. مقاصد قطعی

۵۹..... ۲-۵. مقاصد ظنی

۶۰..... ۳-۵. مقاصد وهمی

۶. مقاصد به اعتبار شمول و عدم آن

.....
..... ۶۱.....

۶۱..... ۱-۶. مقاصد عام (کلی)

۶۲..... ۲-۶. مقاصد خاص

۶۳..... ۱-۲-۶. نمونه‌هایی از مقاصد خاص شریعت

۶۳..... ۱-۱-۲-۶. مقصد شارع در عبادات

- ۶-۲-۱-۲. مقصد شارع در معاملات ۶۴
- ۶-۲-۱-۳. مقصد شارع در عقوبات شرعی ۶۴
- ۶-۳. مقاصد جزئی ۶۵

فصل سوم: شرایط و ضوابط مقاصد شریعت در استنباط حکم شرعی

نوشتار اول: شرایط مقاصد

شریعت ۶۹

الف) شرایط عمومی

.....

 ۶۹

۱-۱. ربانی و الهی بودن ۶۹

۱-۲. سازگار بودن با فطرت و نیاز انسان ۷۱

۱-۲-۱. نگرش شریعت الهی با فطرت ۷۱

۱-۲-۲. تأثیر رعایت فطرت در مقاصد شریعت ۷۲

۱-۲-۲-۱. مقاصد شریعت تأکید به محافظت بر فطرت ۷۲

۱-۲-۲-۲. محافظت مقاصد شریعت بر دوام فطرت ۷۳

ب) شرایط خصوصی مقاصد شریعت

.....
 ۷۳

۱. عموم و اطراد

.....

 ۷۴

۲. ثبات و پایه داری ۷۵

۳. عدم تناقض مقاصد ۷۶

۴. عدم تبعیت از هوا و خواسته‌های نفسانی ۷۷

۵. قداست و احترام ۷۸

۶. منضبط بودن مقاصد شریعت ۷۹

۷. ظاهر و روشن بودن مقاصد شریعت ۷۹

نوشتار دوم: ضوابط مقاصد شریعت

۸۰.....

اقسام ضوابط مقاصد شریعت

۸۱.....

- الف. ضوابط عامه مقاصد ۸۱
۱. اسلامی و شرعی بودن مقاصد ۸۱
۲. شمول و واقع گرایانه بودن مقاصد ۸۳
۳. اخلاقی و عقلانی بودن مقاصد ۸۴
- ب. ضوابط خاص مقاصد ۸۴
۱. سازگاری با مقاصد شارع ۸۴
۲. عدم مخالفت با نصوص ۸۶
- الف. عدم مخالفت با کتاب الله ۸۷
- ب. عدم مخالفت با سنت رسول الله ۸۹
۱. مقصود از سنت ۸۹
۲. مقصود از مصلحت ۹۰
۳. عدم مخالفت با قیاس ۹۱
- الف. نسبت میان قیاس و مطلق مصلحت ۹۱
- ب. کیفیت تعارض مصلحت با قیاس ۹۲
- ج. دلیل اعتبار ضابطه ۹۳
۴. سازگاری مقاصد شریعت با اهداف دین ۹۳
۵. ترجیح اهم بر مهم ۹۴
- الف. میزان تفاوت مصلحت در اهمیت ۹۵
- ب. اثبات دلیل شرعی بر این قانون ۹۷

فصل چهارم: تطبیقات مقاصد شریعت از دیدگاه مذاهب پنج گانه

۱. عبادات

۱۰۱.....

۲. معاملات

۱۰۸.....

۳. تبرعات

۱۱۲.....

۴. عقوبات

۱۱۴.....

۵. مقاصد شریعت در قضاء و شهادت

۱۱۸.....

۱-۵. محافظت از حقوق مادی و معنوی مردم ۱۱۹

۲-۵. برپا داشتن عدالت در جامعه ۱۱۹

۳-۵. مهار جنایت‌کاران و افراد سرکش ۱۲۰

۴-۵. بازگرداندن حقوق سلب شده به صاحبان حق ۱۲۰

۵-۵. ایجاد اصلاح و صلح در جامعه ۱۲۰

۶-۵. سرعت بخشی به رساندن حقوق به دست صاحبان آنها ۱۲۰

۶. مقاصد شرعی مربوط به امر به معروف و نهی از منکر

۱۲۳.....

۷. مقاصد شرعی در کفارات

۱۲۶.....

۸. مقاصد سیاست شرعی یا امامت سیاسی

۱۳۰.....

۱-۸. حفظ دین ۱۳۰

۲-۸. حفظ امنیت و نظم عامه ۱۳۱

۳-۸. محقق ساختن عدالت ۱۳۱

جمع بندی و نتیجه‌گیری نهایی ۱۳۵

پیشنهادات ۱۳۷

فهرست منابع و مأخذ ۱۳۸

فصل اول: کلیات و مفهوم

شناسی

مقدمه

در این فصل به مباحث مهم، مانند طرح مسئله و مفهوم شناسی که استخوان بندی اصلی پایان نامه را تشکیل می دهد پرداخته می شود تا زمینه ساز و نقشه راه مباحث و فصول پایان نامه باشد.

نوشتار اول: کلیات**۱. تبیین مسأله**

مقاصد شریعت، همواره کانون توجه دانش «فقه» بوده است. در دانش مقاصد شرع، سخن نخست و اساسی در این است که: آیا «شارع مقدس» در احکام و تشریحاتش، مقاصد، اهداف و مصالحی را دنبال می کند؟ آیا شارع در دستورات و احکام خود از مقاصدی که برای خرد و عقل بشری قابل فهم باشد، تبعیت می کند؟ پس این سوال، از دیرینه ترین سوال های است که همواره مورد توجه دین پژوهان (اعم از سنی و شیعه) بوده است.

پیدا کردن مقاصد شریعت و بهره بردن از عقل برای کشف آن ها برای استنباط احکام شرعی، در میان اندیشمندان فقهی سابقه ای طولانی است. اگرچه اهل ظاهر با تاکید بر رجوع به ظاهر نص، با این گرایش مخالفت کرده اند، ولی مکاتب دیگری فقهی اهل سنت با مقبول دانستن قیاس آن را پذیرفته اند. فقیهان امامیه با تاکید بر این نکته که مصالح احکام پوشیده و دور از دسترس عقل انسان است، از این رو، کمتر در صدد کشف مقاصد شریعت بر آمده و به علت نگرانی و هراس از افتادن در دام قیاس که امامان معصوم بر دوری از آن تاکید نموده اند، از روش های استنباط احکام توسط عقل و خرد، تا حد ممکن اجتناب کرده اند. ولی فقیهان دوران میانی و معاصر، مانند شهید اول و فاضل مقداد که به بحث مقاصد شریعت، مذاق شریعت و مناطات احکام بی توجه نبوده اند.

مقاصد شریعت، با عناوین مختلف، مانند: علل الشرایع، حکمت التشریح، عل، مذاق شریعت، مصالح احکام و... همواره مورد توجه علما و ائمه مذاهب اسلامی بوده است. اما متأسفانه اوج گیری به گرایش های لفظی در فهم و شناخت شریعت، نگاه مقاصدی یا هم دانش مقاصد شریعت را در حدود یک قرن، به عقب زد، اما خوشبختانه با آفتابی شدن ناتوانی مکانیزم فهم سنتی شریعت در رفع نیازمندی های جدید زمانه، مصلحان را انگیزه داد تا به جستجوی راه های خروج از این بن بست تلاش نمایند. از این رو، بار دیگر

مصلحان، بخاطر رفع چالش‌های جوامع بشری، با کمک‌گیری از روح مقاصد شریعت، به استنباط احکام فقهی روی آوردند. پرسش بنیادین این است که: شرایط و ضوابط مقاصد شریعت در فرایند استنباط حکم شرعی چیست؟

این پایان‌نامه، با مقبولیت این مطلب که: شریعت اهداف دارد، و شناخت آن اهداف ممکن است، به مسأله شرایط و ضوابط مقاصد شریعت در استنباط احکام فقهی توجه نموده و اعتقاد دارد که در پرتو دانش مقاصد شریعت و بیان شرایط و ضوابط آن می‌توان بسیاری از مشکلات جوامع بشری را در عرصه قانون‌گذاری فقهی و پاسخ به شبهات روز، جهت‌گیری کلی، حرکت و پویایی اصول و فقه را با روح مقاصد آن ارزیابی کرد.

۲. سوال اصلی

شرایط و ضوابط مقاصد شریعت در استنباط حکم شرعی از منظر مذاهب خمس چیست؟

۳. سوالات فرعی

۱. حقیقت مقاصد شریعت و اقسام آن چیست؟
۲. شرایط و ضوابط مقاصد شریعت در استنباط حکم شرعی چیست؟
۳. تطبیقات مقاصد شریعت در استنباط حکم شرعی از نظر مذاهب پنج‌گانه فقهی چیست؟

۴. فرضیه های تحقیق

۱- مقاصد شریعت بر دو گونه اهداف متقارب و نزدیک اطلاق می‌گردد: نخست اهداف اساسی و کلی شریعت اسلامی، عبارتند از مجموع اهداف اساسی و بنیادین شرعی است، که در ضمن تطبیق و اجرای مجموعه‌ای از احکام تشریح محقق می‌شوند؛ و دیگری، اهداف جزئی که شارع به منظور تحقق آن‌ها، احکام معینی را مشروع گردانیده است. مانند: مشروعیت احکام خاص و موردی در عرصه‌های نظام سیاسی، نظام اقتصادی، نظام خانواده‌گی و... که در این پایان‌نامه به صورت مفصل به وضوح مفاهیم کلیدی پرداخته خواهد شد.

بحث اقسام مقاصد شریعت از مباحث بنیادینی است که استخوان‌بندی دانش مقاصد را تشکیل می‌دهد. مقاصد شریعت بر اساس اعتبارات و حیثیاتی مختلف دسته‌بندی می‌گردد. اول از جهت اعتبار مصالح به ضروریات، حاجیات و تحسینیات، تقسیم می‌گردد. دوم از جهت مرتبه آن در قصد، به مقاصد اصلی و مقاصد تبعی، تقسیم می‌گردد. سوم از حیث شمول به مقاصد عام، مقاصد خاص و مقاصد جزئی، تقسیم می‌گردد. چهارم از جهت صدور به دو دسته کلی؛ مقاصد شارع و مقاصد مکلف، تقسیم می‌گردد. مقصود از

مقاصد شارع، غایات شرعی است که وحی و خطابات شارع آن را دربر دارد و منظور از مقاصد مکلف، مقاصد نهفته و نیت‌هایی است که در ذهن مکلف وجود دارد، که در این پایان‌نامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۲- مقاصد شریعت دارای شرایطی است مانند: ثابت، ظاهر، منضبط و مطرد که طبق آن می‌توان به استنباط حکم شرعی دست یافت. ضوابط مقاصد شریعت، راه‌ها و مسالکی هستند که وجود و عدم مقاصد، ارتباطی استوار و گریز ناپذیری با آن‌ها دارند. مقبولیت این مسأله، ما را بر آن می‌دارد که به حقیقت ضوابط مقاصدی و ضرورت آن‌ها را در زمینه حفظ مقاصد حقیقی و مصون داشتن آن‌ها از هر گونه تحریف، توجه نماییم، مانند توجه داشتن به شرعی و اسلامی بودن مقاصد، ملازمه میان ضوابط و مقاصد، عدم تعارض با نص شرعی، عدم تعارض با اجماع و... که در این پژوهش به صورت روشن به تبیین آن پرداخته خواهد شد.

۳- مرحله عملی و کاربردی شریعت اسلام از دو مبنای اساسی و بنیادی تشکیل شده که عبارتند از: مقاصد و احکام است. مقاصد؛ یعنی اهداف کلی شریعت که برای ما ثابت می‌کند که شریعت فقط یک ماده انفعالی و اجرایی نیست، بلکه به دنبال علت غایی با ارزش و ثابتی است که آن علت غایی به نسبت مکان و زمان و افراد و شعوب تغییر نمی‌کند و مقاصد مورد نظر خود را در جامعه عملی می‌کند و احکام شرعی، ظهور این تحقق عملی هستند. این مقاصد، با استقرای اوامر و نواهی، اعم از منصوص و غیر منصوص و دقت در آن‌ها قابل شناخت است، که موارد زیادی از آن در فقه مذاهب پنج‌گانه وجود دارد. مانند: ازدواج، طلاق، ارتداد، قصاص، تحریم خمر و... که هر کدام دارای مقاصد سه‌گانه‌اند (عام، خاص، و جزئی)؛ مثلاً مقاصد عام ازدواج تناسل یا همانا حفظ نسل انسان است و مقاصد خاص آن آرامش نفس، مودت و دوستی بین زوجین، حفظ انساب و فروج است. و مقاصد جزئی آن ولایت، مهر و اعلام ازدواج و... است، که به صورت دقیق و روشن در اصل پایان‌نامه به آن پرداخته خواهد شد.

۵ . روش تحقیق

در این پژوهش از روش تحلیل و توصیفی استفاده شده که اولاً به نقل اقوال فقهای اسلامی با ذکر ادله و مبانی آن‌ها پرداخته و سپس آن دلایل و مبانی را، مورد تحلیل و ارزیابی قرار داده، نقاط ضعف و قوت آن را اثبات نموده، رأی و نظریه راجح را از مرجوح تمییز می‌دهد.

۶ . قلمرو تحقیق

این پژوهش از لحاظ قلمرو موضوعی، مربوط به مباحث فقهی و مقید به مقاصد شریعت بوده؛ اما از

لحاظ زمانی و مکانی مقید به جامعه و مکان خاصی نیست بلکه در همه جوامع کاربرد دارد و یکی از نیازهای زمانه ما در روش کشف استنباط احکام شرعی است.

۷. ضرورت و اهمیت تحقیق

آنچه ضرورت تحقیق در این مورد را نشان میدهد، کمبود کتب مقارنه‌ای در این بحث می‌باشد خصوصاً در مورد شرایط و ضوابط مقاصد شریعت، آنهم از دیدگاه فقهای مذاهب اسلامی (به شکل مقارنه‌ای)، از این بابت موارد ذیل از جمله ضرورت‌های انجام تحقیق اند:

۱. شناخت همه جانبه از دیدگاه مذاهب اسلامی در زمینه موضوع.
۲. بسترسازی جهت اتحاد و همدلی در میان مذاهب فقهی اسلامی، احترام و ارج گذاری به دیدگاه‌های همدیگر.

۳. کمبود کتب مقارنه‌ای در مورد مقاصد شریعت

۸. پیشینه‌ی تحقیق

بدون تردید جستجو از تبارشناسی و چگونگی پیدایش یک دانش، در منابع کاربر آن، پراهمیت خوانده شده است. دانستن این نکته که این علم در چه بستری تولد یافته، و کاربرد آن، در چه فضا و شرایط صورت گرفته‌اند، در فهم و قضاوت ما تأثیر فراوان دارد. دیرینه‌شناسی این مبحث نشان می‌دهد که کوشش و تلاش‌های پراکنده از قرن دوم هجری جهت رسمیت دادن بحث «مقاصد شریعت» آغاز گردیده است. تلاش‌های نامنظم عالمان قرن دوم، در کتاب «البرهان فی اصول الفقه» امام الحرمین جوینی (متوفای ۴۷۴ق) سامانمند گردیده، و با ساختار مقبول و شکل نوین به اهل دانش عرضه شد.

غزالی (متوفای ۵۰۵ق)، با بازبینی، و بازآفرینی آثار استادش امام الحرمین، جهت تعیین مقاصد در کتاب «المستصفی فی علم الاصول» کمر همت بست. پس از او، فخرالدین رازی (متوفای ۶۰۶ق)، و سیف‌الدین آمدی (متوفای ۶۳۱ق) هر کدام با مشرب و ذوق شخصی به بازگفت و پروراندن سخنان استادش، سعی بی‌بدیل انجام دادند. فخررازی، در کتاب «المحصول» هرآنچه را جوینی و غزالی گفته بودند، گرد آورد. فخررازی، مقاصد شریعت را به دنیوی و اخروی تقسیم می‌کند. ایشان، ترتیب غزالی در باره ضروریات را نمی‌پسندد، و اساساً برای آن، ترتیب قایل نیست، و آن را به صورت‌های گوناگون ذکر می‌نماید.

آمدی، در کتاب «الاحکام فی اصول الاحکام» با مقایسه‌ی مقاصد پنجگانه‌ی استاد، فاز جدیدی را فراروی تشنگان «دانش مقاصد» می‌گشاید، و می‌گوید: اگرچه همه، مقصود شارع هستند، ولیکن همه، در یک مقام و

موقعیت قرار ندارند. پس از آمدی، شارحان و حاشیه‌نویسان در این حوزه دامن همت برزدند، گفته‌ها را بازگفتند و نوشته‌ها را بازنویسی و بازآفرینی نمودند. ابن‌السبکی (متوفای ۷۷۱ق) با افزایش مقصد ششم؛ یعنی حفظ «عرض»، می‌گوید: گاه انسان در برابر تجاوز به اموال و جانس ساکت می‌ماند، ولیکن در برابر تجاوز به «عرض»، هرگز و سرانجام، شاطبی (متوفای ۷۹۰ق)، با بازگفت گفته‌های نامنظم و شکافتن ایده‌های پراکنده پیشینان، نظام هماهنگ و هدفدار را در «دانش مقاصد» پی‌انداخت. او با بهره‌گیری از سخنان دانشمندان پیش از خودش، آنچه را می‌خواست بر گرفت، و از آن آجرهای پراکنده، بنای بلند «دانش مقاصد» را در زمین باورها و اندیشه‌ها در انداخته، و افق‌نویین را فراروی فرایند استنباط و اجتهاد، با تألیف کتاب گرانسنگ «الموافقات» گشود. راه شاطبی، با همت بلند ابن‌عاشور (متوفای ۱۲۹۶ق) در کتاب «مقاصدالشریعه الاسلامیه» ادامه یافت. در زمان معاصر اندیشمندان اهل سنت به تفسیر مکتب شاطبی و ابن‌عاشور بسنده نمودند.

بحث فلسفه و تحلیل احکام در شیعه، در بستر آموزه‌های اهل‌بیت (ع) قابل جستجو و نشان دادن است. بی‌گمان روایات رسیده از اهل‌بیت (ع) در زمینه‌ی تعلیل احکام آن چنان فراوان و گسترده است که حرکت نخستین عالمان شیعه را در پرتو آن‌ها، می‌توان ارزیابی کرد.

بر اساس گزارش کتاب فهرست «الذریعة الی تصانیف الشیعة» آنچه به دست می‌آید این است که: «دانش مقاصد» نزد عالمان شیعی از اواخر قرن سوم آغاز، و با نگاشتن کتاب‌های «العلل» رونق می‌گیرد. نخستین اثر بر جای مانده، کتاب «علل الشرایع والاحکام»، تألیف ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین (متوفای ۳۸۱ق) است، که در قرن چهارم به زیور نشر آراسته شده است. با زایش این اثر، اثرهای دیگر نیز جوشید.

با توجه به تاکید اندیشمندان در اهمیت بحث مقاصد شریعت، این رویکرد در استنباط حکم شرعی هنوز جایگاه واقعی خود را باز نیافته و مورد بی‌مهری بسیاری از عالمان قرار دارد؛ برخی آن را سبب حرج و مرج در روند استنباط حکم می‌دانند و گروهی آن را یک امر صرفاً ظنی قلمداد می‌نمایند. این پژوهش، با توجه به یافته‌های خویش از دیرینه‌شناسی این بحث معتقد است که می‌تواند با روش توصیفی و تحلیلی به کمبودها و دغدغه‌های اندیشمندان با تبیین درست از ضوابط و شرایط مقاصدشریعت در استنباط حکم شرعی، پاسخ گفته و بتواند دانش فقه را در جایگاه و نقش واقعی آن هدایت نماید و به چالش‌های فراروی آن جواب گوید.

بحث مقاصد شریعت در میان اهل سنت از همان دوران قرون اولیه‌ی اسلام مطرح بوده و تا کنون ادامه دارد. علمای اهل سنت (از جمله احمد ریسونی و محمد طاهر این عاشور) اندیشه و تفکر مقاصدی را به زمان صحابه و بعد از آن می‌دانند ولی اینکه کدام دانشمند این تفکر را به معنای اصطلاحی امروز بیان نموده تا حدی نا معلوم است ولی گفته می‌شود اولین کسی که این اصطلاح را به کار برد و توجه ویژه‌ای در اثر خود داشته است ابوبکر قفال شاسی (قرن چهارم) مشهور به قفال کبیر در کتاب محاسن الشریعه خود بوده است. هم چنین ترمذی اولین کسی بود که لفظ مقاصد را در عنوان کتابش (الصلاه و مقاصدها) بکار برد. سپس ابو حسن عامری که تفکر فیلسوفانه در این بحث داشت کتابی تحت عنوان الاعلام بمناقب الاسلام را تألیف نمود. امام الحرمین جوینی را هم می‌توان از مؤسسان این بخش دانست. در کل از علمای پیشین اهل سنت که به این بحث پرداخته‌اند: جوینی، امام غزالی، ابن رشد، ابن عربی، امام فخری رازی، سیف الدین آمدی، قرافی، طوفی، ابن تیمیه، ابن قیم، شاطبی در موافقات (که موسس این علم دانسته شده است)، ابن در کتاب مقاصد الشریعه را می‌توان نام برد. ناگفته نماند که تألیفات اعم از کتب و مقالات از بزرگان اهل سنت در این زمینه بسیار است که بهترین آن‌ها را نام بردیم.

همچنان در میان علمای شیعه مانند: شیخ مفید در المقنعه، شیخ طوسی در مبسوط، علامه در مختلف الشیعهف محقق حلی در شرایع الاسلام، نجفی در جواهر الکلام، شیخ انصاری در مکاسب، کرکی در جامع المقاصد و... به این بحث توجه زیادی داشته‌اند. فقهای معاصر شیعه (از شیخ انصاری به بعد)، مخصوصاً با توجه به مسائل جدید، تفکر مقاصدی را در جای آثار فقهی خود بیان می‌کنند. در بحث عبادات همیشه به قصد شارع توجه می‌شود؛ مثلاً در مسئله وجوب یا عدم وجوب پرداخت زکات به مؤلفه‌ی قلوب، یا فرار از زکات، و در کل استعمال حیل شرعی که اما خمینی به تبع از استادش مرحوم بروجردی در حیل شرعی ربا علی رغم وجود روایات صحیح در باب جواز آن را منافی مقاصد شارع از تحریم ربا می‌داند و تعجب دارد که علما قصد شارع را نادیده گرفته و آن را جایز می‌شمارند. مواردی همچون طهارت و نجاست اهل کتاب، حرمت احتکار، ذبح با تبر و طلا و نقره توجه به قصد شارع را در دلایل فتوای خود آورده‌اند. یا در باب حدود توجه به مقصد شارع که پوشاندن عیوب مردم و عدم اشاعه فحشاء را بسار مهم دانسته و براساس آن فتوای صادر می‌کنند. غیر از امام خمینی که سر آمد بحث مقاصد شریعت در فقهای معاصر امامیه است، از دیگر فقیهانی که در این بحث بسار کار کرده است می‌توان محمد جواد مغنیه را نام برد و فقهای دیگر از جمله رضا همدانی، سید حکیم، آیت الله گلپایگانی، آیت الله سید محمد صادق روحانی و...